

TÜRKÇE A İZ ARA TIRMALARINDA BAZI YÖNTEM SORUNLARI*Nurettin DEMİR****ÖZET**

Yerel varyantlarla ilgili çalışmalar Türk dili ara tirmalarında önemli bir yere sahiptir. Türkiye Türkolojisinin en güçlü olduğu alan bu metinleriyle ilgili tartışmalar bir tarafa bırakılırsa, Türkiye kaynaklı Türk dili çalışmalarında yöntem konusu ihmal edilmiştir. Diyalektoloji alanında ise son yıllarda yöntemle ilgili birkaç ara tırma yapılmıştır, ancak bunlarda dile getirilen haklı eleştiriler yeni yayınlarda dikkate alınmamaktadır. Bu nedenle, yöntemle ilgili kin daha önce üzerinde durulmamış sorunları göstermek, mevcut yayınlarda ele alınanları vurgulamak ve bu konuda duyarlılığı arttırmak için yöntem üzerinde daha fazla durulmalıdır.

Bu yazıda, genel bir girişin ardından a iz ara tirmalarının gerekliliğine değinilecektir. Ardından bir yöntem sorunu olarak yayınlarda görülen örnek ve inceleme dengesizliği ele alınacaktır. Sonra ikinci bir yöntem sorunu olarak a iz ara tirmalarında e zamanlı ve artzamanlı inceleme konusuna odaklanılacak ve a iz ara tirmalarında önceliği e zamanlı incelemelere verilmesi gerektiği öne çıkarılacaktır. Son olarak a izlerde standarttan sapan biçimlere köken aranması durumunda standart dilin kaynak alınamayacağı, yöntemle ilgili bir husus olarak gereklileriyle gösterilecektir.

Anahtar Kelimeler: Diyalektoloji, Yöntem, E zamanlı inceleme, Artzamanlı inceleme, Türk Dili.

1

SOME METHODOLOGICAL PROBLEMS OF TURKISH DIALECTOLOGY**ABSTRACT**

Research on regional varieties has a distinguished place in Turcology. But methodology is often neglected in Turkish language studies, except fruitful discussion critical text editions which are quite common in Turkish Turcology. On the other hand, there are a few studies dealing with methodology in dialectology recently. But issues raised in these studies are ignored mostly. Therefore, it is indispensable to bring up methodological discussions in order to point out new approaches, mention previously discussed topics, and create awareness on the issue.

In this paper, after a general introduction I will emphasize the importance of dialectology. Then I will discuss as basic problem a common tendency in Turkish dialectology to give many samples without sufficient analyses. Additionally I will point out the problems by using synchronic and diachronic analyses simultaneously in Turkish dialectology as a second methodological problem and emphasize the priority of synchrony in dialectology. Finally, it will be explained why non-standard forms occurred in dialects could not be originated from the standard language.

Keywords: Dialectology, methodology, synchrony, diachrony, Turkish language

* Prof. Dr., Ba kent Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Ankara - TÜRK YE, E-posta: nurettindemir64@gmail.com.

G R

Türkiye Türkolojisinde, metin ne riyle ilgili verimli tartı maları bir tarafa bırakırsak, ne genel olarak Türk dili ara tırmalarında ne de a ız ara tırmalarında yöntem konusunda bir bilinç olu mu tur. Yine de son zamanlarda a ız ara tırmalarında yöntem sorununa de i ik açılardan e ilen çalı malar yayımlanmı tır (Akar 2006, Demir 2007, Gülsevin 2010: 33-60, Öçalan 2006). Ancak söz konusu yazılar görmezden gelinmekte, yazılarda ele tiri konusu yapılan sorunlar, yeni yayınlarda tekrarlanmaktadır. Bu yüzden, ne yapıldı ı kadar nasıl yapıldı ı konusunda da bilinçlenmeyi artırmak için yöntemle ilgili konular üzerinde daha fazla durmak gerekmektedir.

Diyalektoloji, bilimin bütün alanları gibi sonu olmayan ara tırma konuları sunar. Bu konuları ke fetmek ve onlardan yararlanmak, yeni çalı malarla alandaki bilgileri geni letmek ve güncellemek, ara tırmacıların öncelikli görevidir. Ancak her yeni yayın, alanda mutlak bir ileri adım anlamına gelmez. Yazarların farklı ilgileri, yetenekleri, beklentileri yanında yayınların da de i ik amaçları, hedef kitleleri oldu u için böyle bir eyi beklemek de gerekmez. Yine de ortaya yeni bilgi koyma amacı güden akademik a ız ara tırmalarında en azından ara tırılan konu kadar, konunun ara tırılma biçimi ve ara tırma sonuçlarının sunumu da önem ta ır. Ne var ki diyalektoloji yayınlarında sıkça üslup, biçim, iç tutarlılık, kaynak kullanımı, atıf sistemi, güncel bilimsel verilerle uyum gibi önemli bir kısmı ara tırma yöntemleriyle do rudan ilgili hususlarda sorunlar görülür. Bu sorunlar, zaman zaman içeri i tamamen örtecek boyuta ula ır. Ara tırmacı asıl i inin ba laması gereken yerde çalı mayı bitirdi i için, inceleme bölümleri bazen incelemeyi çok, incelenmeyi bekleyen örnek yı nlarından olu ur. Öyle ki açıklamaya yer verilmeden sayfalar süren ba lık ve örneklerden olu an Türk dili çalı malarıyla kar ıla ılır.

Türkiye Türkolojisi ara tırma gelene inde, ba langıç dönemlerinde ula ılan niteli in sürdürülememesinin farklı nedenleri vardır: Alanda akademik ele tiri yoklu u, Türk dili uzmanlarının ders yüklerinin ve sosyal sorumluluklarının ara tırmaya vakit bırakmaması, alanın içine kapalı yapısı, yenilik çabalarının do ru algılanmaması, saygı duyulan bilim adamlarından farklı dü ünmenin ho görülmemesi veya ki isel bir saldırı olarak algılanması, genç akademisyen adaylarının kendi dü üncelerini rahatça geli tirebilecekleri özgür ara tırma ortamlarının eksikli i, genç adayların ciddi bir danı manlık alamaması gibi. Bunların her biri ayrı ayrı ara tırma konusudur. Önemli sorunlardan biri de yöntem konusunda olması gereken duyarlılı ın eksikli idir.

A a ıda a ız ara tırmalarına özgü bazı yöntem sorunları tartı ılacaktır. Yazı, öncelikle a ız ara tırmasına ilgi duyan genç ara tırmacılara yol gösterme, ne yapıldı ı kadar nasıl yapılması gerekti i konusunda bir bilinç olu turma amacını ta ımaktadır. Ancak mevcut durumun sorumlusu bu yazının öncelikli hedef kitlesi olan genç akademisyenler de ildir; bu nedenle söylenenler aynı zamanda, deneyimli bilim adamlarının çalı malarına örtülü bir ele tiridir ve alanın öncüsü durumunda olanları da do rudan ilgilendirmektedir. Dile getirilecek sorunlardan arınmı , nitelikli yayınların var oldu unu söylemeye gerek olmadı ı gibi tek bir yayında Türk diyalektolojisinin sorunlarının tümünü belirlemek ve çözmek de mümkün de ildir. Bu nedenle, yazının çerçevesi de göz önünde bulundurularak içerikle ilgili belli konulara odaklanılacaktır.

A ız ara tırmaları genel dil incelemeleriyle sıkı bir ili ki içindedir. Diyalektolojideki ara tırmaların seviyesi, dil ara tırmalarının genel seviyesiyle birebir paralellik gösterir. Bu nedenle dile getirilecek hususların bir kısmını, ba ta metin ne irlerinin dil inclemelerini ve lehçe çalı malarını da kapsayacak biçimde genellemek mümkündür. Ba ka bir ifade ile a ız ara tırmaları özelinde tartı ılacak hususlar, Türk dili ara tırmalarının geneli için de geçerlidir.

A ızları Niçin Ara tırmahtır?

Akademik kurumlarda çalı anları yayın yapmaya sevk eden çe itli nedenler vardır. Hiç üphesiz merak bu nedenlerin en ba nda gelir, en azından bilimin özü gere i merakın en ba ta gelmesi beklenir. Ancak merak; bütün bilim dalları için geçerlidir, a ız ara tırmalarına özgü ayırıcı bir özellik de ildir. Akademik kariyer için gerekli artları sa lamak da ara tırma yapmanın önemli gerekçelerinden bir ba kasıdır. A ız ara tırmalarının doçentlik öncesi unvanlar için yapılması bir ara daha sık görülse de son yıllarda de i ik unvanları ta ıyan akademisyen, diyalektolojinin ilgi alanına giren konuları çalı maktadır. Seçkin bilim adamlarının ara tırma konularının gençler tarafından daha fazla merak edilece i göz önüne getirilirse bunun, diyalektoloji açısından umut verici oldu u söylenebilir.

Özel olarak a ızların neden ara tırılması gerekti i ba ka ba lamlarda gerekçelendirilmeye çalı ıldı ndan, konu üzerinde burada ayrıntılı olarak durulmayacaktır (Demir 2009, 2010a, 2011, 2012). Adı geçen yayınlarda a ızların incelenmesi; sözlü aktarılan ve yok olma tehlikesi altındaki bilgi ve kültürün kayıt altına alınması, a ızların dil incelemeleri açısından vazgeçilmez olmaları, kültürel ö e olarak ta ıdıkları önem açısından ele alınmaya çalı ılmı tır. Elbette toplum katmanlarını anlama, dilde çe itlenmeyi kavrama gibi daha ba ka ölçütlerle daha ayrıntılı bir gerekçelendirme yapılabilir, ancak bu makalenin asıl konusu bu de ildir.

Çok Örnek – Az nceleme

Bu yazıda vurgulanmak istenen hususlardan biri çalı malarındaki inceleme ve örnek da ılımındaki dengesizliktir. Yayınlar bakıldı ı zaman Türkiye kaynaklı dil yazılarındaki çok örnek - az inceleme tarzı bir yazma e iliminin a ız ara tırmalarına da hâkim oldu unu söylemek yanlış olmayacaktır. Hatta bazı yazılarda inceleme olmadı ı, ba lıktan sonra örneklerin sıralandı ı, benzer yayınlara veya standart dildeki biçimlere göndermeyle yetinildi i de görülmektedir. Lehçe çalı malarında ve metin ne irlerinde de benzer ara tırma e ilimlerine rastlandı ndan bunda a ılacak bir durum yoktur. Ne var ki bu yakla ım aynı zamanda çok ciddi yöntem sorunlarını da beraberinde getirmektedir. Her eyden önce malzeme yı ınları tek ba larına inceleme sayılamazlar. Okuyucunun, ne i e yaradı nı anlamakta zorlandı ı malzeme yı ınlarına de il, malzemenin incelenmesine, bir uzman tarafından kendisi için anla ılır duruma getirilmesine ihtiyacı vardır. Verilecek örnekler, yapılan inceleme ile ortaya konan bulguları destekler nitelikte ve nicelikte olmalıdır. Amaç örnekleri sunmak de il, bir sorunu açıklamak ve bunu örneklerle desteklemek olmalıdır.

Türk dili ara tırmalarında standart dilde kullanılan biçimlerin çok iyi bilindi i varsayılır. A ızlarda geçen yapılar standart dilde kullanılan biçimlere gönderme yapılarak açıklanır. A ıza özgü bir yapının standart dilde biçimce kar ılı ı varsa, bu neredeyse kendili inden anla ılır bir durum olarak görülür. E er standart dilde biçimsel kar ılı ı yok ise bu defa “... gibi” veya “... yerine” kullanılma tarzı açıklamalara gidilir. Oysa standart dildeki her tür ö e hakkında daha ayrıntılı çalı malarla yeni bilgiler elde etmek mümkündür. Çok iyi bilindi i dü ünülen pek çok konuda, özü itibariyle yanlış olmasa da son derece yüzeysel bilgilere sahip olundu undan açıklamaların tutarlılı ı örneklerle sınamaya kalkıldı nda yetersizlikler çok açık bir biçimde kendini gösterir. Ancak Türk dili uzmanları i lev üzerine de il, biçim üzerine yo nlanmakta, bir yapıyı ancak standarttan farklı ise ilgi çekici görmektedir. Bunun önemli nedeni ise Türkiye Türkolojisinde “ne var” yanında “ne i e yarıyor” sorusunun neredeyse tamamen göz ardı edilmesidir.

Dünü Anlamak çin Bugünü Anlamak

Türk dili çalı maları içerisinde çok özel ve seçkin bir öneme sahip olan a ız ara tırmaları, her eyden önce bugün, gözümüzün önünde gerçekleşmekte olan olayları anlamaya çalı an,

kendine özgü yöntemleri olan bir bilim dalıdır. Gözümüzün önündeki süreçleri anlamaya çalışmak ise süreçlerin arka planı hakkında yeterli bilgiye sahip olmadığımız dönemlerdeki dil gerçeğini anlamaktan daha kolaydır. Bugün; dünün sonucu, yarının sebebidir. Bu nedenle bugün var olanı anlamamız büyük bir ihtimalle benzer gelişmeler göstermiş olan geçmişin daha iyi anlamamız açısından vazgeçilmezdir (günümüz ile Eski Anadolu Türkçesi arasında paralellik için bk. Demir 2010b). Bu yalnız gerçek, dilcilik için de geçerlidir. Günümüzdeki dil durumu geçmişteki gelişmelerin sonucu olduğu gibi gelecekte olacakların da nedenidir. Bugünü iyi anlayabilirsek geçmişte olanları daha iyi anlarız, geleceğe dönük daha sağlıklı öngörülerde bulunabiliriz. Ancak günümüzdeki dil olaylarını anlamaya çalışırken göz önünde bulundurulması gereken hususlar vardır. Bunların başında, dilbilimdeki temel ayrımlardan biri olan artzamanlı-e zamanlı inceleme ayrımı gelir.

Artzamanlı inceleme – E zamanlı inceleme

Türk diliyle ilgili çalışmalarda genel olarak görülen, ama bazı çalışmalarda ciddi bir sorun haline dönen hususlardan biri, en azından Ferdinand de Saussure'ün (1857-1913) ölümünden sonra 1916 yılında basılan *Cours de linguistique générale* (ed. C. Bally and A. Sechehaye, Lausanne - Paris: Payot) adlı, Berke Vardar tarafından 1976 yılında *Genel Dilbilim Dersleri* (Ankara: TDK) başlığıyla Türkçeye de çevrilen eserinden beri dilbilimde temel bir ayrım olan artzamanlı ve e zamanlı inceleme ayrımının yapılmamasıdır. E zamanlı dil incelemelerinde, bir dil olgusunun tarih içinde geçirdiği süreçlere değil, belli bir zaman dilimindeki durumuna bakılır. Bir olgu, aynı zaman diliminde kullanılan verilerden elde edilen ölçütler yardımıyla açıklanmaya çalışılır. Bu zaman diliminin uzunluğu da değişebilir, ama bu yaklaşımda en azından eski biçimlerle yeni biçim arasında bir karşılaştırma yapılmaz, dil olguları o anda olduğu gibi biçimleriyle anlaşılmasına ve açıklanmasına çalışılır. Artzamanlı incelemelerde ise bir dil olgusunun farklı zaman dilimindeki görünüşleri arasında karşılaştırma yapılarak, dil olgularının zaman içinde geçirdiği değişimleri ortaya koyma esastır. E zamanlı bir inceleme artzamanlı bilgiye ihtiyaç duymaz; buna karşılık farklı dönemlerden e zamanlı bilgi olması durumunda yapılabildiği için artzamanlı inceleme de iki dönemle ilgili e zamanlı incelemeler sonucu elde edilecek bilgileri gerektirir. Artzamanlı incelemede farklı dönemlere ait e zamanlı incelemelerle elde edilen bilgilerin karşılaştırılmasıyla, bir dil ögesinin zaman içinde ne gibi değişimler gösterdiği ortaya konur. Artzamanlı inceleme yazılı geleneğe olan diller için ayrılmı olmakla birlikte yazılı geleneğe olmayan diller, eski dönemlerinden kalma dil verisi olmadığından, ancak e zamanlı olarak incelenebilir.

Söylenenleri örneklandırmek gerekirse *sarı* sözcüğüünün özelliklerini e zamanlı olarak incelemek için sadece sözcüğe sahip olmamız yeterlidir; sözcüğün eskiden nasıl olduğu, bugüne gelinceye kadar ne gibi değişimler geçirdiği önemli değildir. Sözcükteki fonemler ve parçaları üstü ögeler gibi özellikleri çeşitli ölçütleri kullanmak ve karşılaştırmalar yapmak suretiyle belirleriz: *s-a-r-ı*, *saRI*. Artzamanlı incelemede ise Türk dilinin yazılı kaynaklarla takip edilebilen dönemlerinde geçirmiş olduğu değişimleri görmek için sözcüğün belgelenebilen ilk örneğinden itibaren kaynaklarda geçen biçimlerine bakar ve yapısının zaman içinde nasıl değiştiğini belirleriz: ET *sarı* > EAT *saru* > TT *sarı*. Ayrıca en eski biçimin nasıl olması gerektiğini ağızlardan, kardeş dillerdeki gelişmelerden, yazılı kaynaklardaki verilerden ve başka dillere alıntılanmış biçimlerden hareketle kurgulamak mümkündür. Kaynaklarda geçmeyen, kurgulanmış biçimler bilindiği üzere sözcüğün başına konan bir yıldız işaretiyle gösterilir: **sarı*.

Yukarıda verilen sözcükte /a/ ve /ı/ olmak üzere iki ünlü fonem, /s/ ve /r/ olmak üzere iki ünsüz fonem olduğu e zamanlı incelemeyle belirleyebiliriz. Bu fonemlerin niteliklerini ayrıca tanımlayabiliriz, başka fonemlerle karşılaştırmalar yapabiliriz. Sözcüğün ikinci hecesinin vurgulu olduğu da tespit edebiliriz. Sözcüğün ek alması durumunda nasıl davrandığını da metin içinde

kullanımlarına bakarak belirlemek mümkündür. Örnek olarak sözcü e iyilik üçüncü ki i ekinin –sı, yönelme ekinin –ya biçiminde eklenece ini belirleyebiliriz. Aynı sözcü e artzamanlı açıdan bakacak olursak parçalanabilen fonemlerle ilgili e zamanlı incelemeyle elde edilen bilgileri artzamanlı dönemler için de belirleyebildi imiz gibi en eski biçimde sonda bir /g/ fonemi bulundu unu da görürüz. Bu fonem bir sonraki kar ıla tırma basama ında kaybolmu , sözcük *saru* biçimine dönü mü tür. /g/ foneminin dü mesi, sıkça sondaki ünlünün yuvarlakla ma nedeni olarak görülür. Bu dü menin tek izinin yuvarlakla ma de il, aynı zamanda uzama da olabilece ini günümüzdeki benzer süreçler göstermektedir, ama kaynaklardan hareketle bunu belirlemek güçtür. Yine daha sonraki dönemlerde sözcükte düzlük yuvarlaklık uyumunun geli ti ini, ba ka alfabelerle yazılı metinlerden hareketle belirleyebiliriz. Bunun sonucunda yukarıda ortaya konulan geli me a amaları ortaya çıkmaktadır. Ancak bu geli me düz bir çizgi halinde de ildir. Gerek tarihi metinlerdeki veriler gerekse günümüzdeki dil durumu, farklı biçimlerin bir müddet varlıklarını yanyana sürdürdüklerini göstermektedir. Nitekim günümüze a ızlarında *sarı* yanında *saru* biçimi de kullanılmaktadır.

Diyalektolojide E zamanlı ncelemenin Önceli i

Söylenenleri a ız ara tırmalarına uyarlayacak olursak, yazılı gelene i olmayan, belli bir zaman dilimindeki bir yerel konu ma biçimini inceleme amacını ta ıdı ı için a ız ara tırmalarının her eyden önce e zamanlı yapılması gerekir. Elbette artzamanlı a ız incelemeleri de mümkündür, ama dilin yerel, sözlü varyantlarını inceleyen a ız ara tırmalarının e zamanlı yönü önceliklidir. Bir a ız ara tırması ile sonuçta, tıpkı yazısı olmayan diller gibi bir yerel konu ma biçiminden belli bir zaman diliminde elde edilen veriler incelenmektedir. Bu veriler konu urların yirmi dört saatini gözlemek mümkün olmadı ı için do ası gere i sınırlıdır. Ne var ki öncelikle metin ne ri a ırlıklı filoloji gelene inin hâkim oldu u geleneksel Türkiye Türkolojisinde e zamanlı incelemeler de il, incelenen metinde geçen dil ö elerini eski dönemlerdeki biçimleriyle kar ıla tırma ve kar ıla tırılan öğelerin geli me a amalarını gösterme esastır. Bu sırada kaynak olarak iki dönemin baskın bir a ırlı ı oldu u görülür: Eski Türkçe (daha çok Uygurca öncesi) ve Eski Anadolu Türkçesi. Arada eski Uygurca ve günümüzdeki pek çok ses olayının sonuçlanmı oldu u Osmanlıcanın atlanması da nadir görülen bir durum de ildir. Bu gelenekte yeti en ara tırmacıların aynı yakla ımı a ız çalı malarına da yansıttıkları görülmektedir. Metin incelemelerinde oldu u gibi a ız incelemelerinde de ele alınan bir ö e, *Eski Türkçe >Eski Anadolu Türkçesi (> Standart Türkçe) > a ız* biçiminde açıklanmaya çalı ılmaktadır. Bu yakla ım sonucunda a ız ara tırmalarında olması gereken ile geleneksel ara tırma yöntemlerinden alı ılmı olan arasında bir çatı ma çıkmaktadır.

A ızlardaki biçimleri oldukları halleriyle anlamaya ve açıklamaya çalı mak yerine eski dönemlerdeki biçimlerden getirme denemesinde ortaya çıkan en ciddi sorun, a ızların yazı geleneklerinin do rudan devamı olup olmadıkları konusundaki belirsizliktir. Gerçekten de günümüzdeki bir a zın, yazı dilinin olu tu u merkezlerin dı ında kalmı olma ihtimali yüksektir. Bu durumda, kar ıla tırmanın temeli sorunludur. En azından ara tırmacıların bu konuda bir açıklama olmaksızın do rudan eski dönemlerle kar ıla tırma yapmayı tercih etmeleri yöntem açısından gözden geçirilmesi gereken bir husustur. Yine a ızlarda daha eski bir basama ın korunmu olma ihtimali de gözardı edilebilmektedir.

Standart Dil > A ız Geli mesinin Yanlı lı ı

A ızların standart dilin bozulmu biçimleri de il, kendine özgü sistemleri olan yapılar oldu u anlayı ı, a ız ara tırmacılarının da göz ardı edebildi i bir husustur. A ızlardaki standarttan farklı biçimleri “daha asli”, “daha do ru” bir biçimin bozulmu hali olarak görme e ilimindeki Türk dili ara tırmacıları veya a ızlar hakkında yazan batı filolojisi uzmanları, kaynak biçim olarak sadece eski dönemleri de il, a ırtıcı biçimde standart dili de kullanabilmektedir.

Çalı maların önemli bir kısmında ses olayları ve eklerin yapılarında ve i levlerindeki de i iklikler ba ta olmak üzere a ızlara özgü dil öğeleri stanbul Türkçesine dayanan standart dil esas alınarak açıklanmaktadır. Zaman zaman eski dönemlerden stanbul Türkçesine, stanbul Türkçesinden a ızlara bir geli me çizgisinin izlendi i de görülmektedir: *Eski Türkçe > Eski Anadolu Türkçesi > Standart Dil > A ızlar*. Hatta, i aret edildi i gibi, a ızlarda korunmu eskicil ö eler bile standart dilden geli mi sayılabilmektedir: *saña < sana, güzel < güzel, buni < bunu*. Oysa geli me tam tersi yönde, *saña > sana, güzel > güzel, bunu/buni > bunu* biçiminde olmu tur. Artzamanlı bilgi, geli menin tam tersi yönde oldu unu, standart dildeki biçimlerin yeni olduklarını açıkça gösterir. A ızların standart dilin bozulmu biçimleri oldu u gibi temelsiz bir anlayı ın da yansıması olan bu açıklama biçimi yanlı tır.

A ız ara tırmalarında e zamanlı incelemeler öncelikli olmakla birlikte, kar ıla tırma yapmak isteyen ara tırmacının sadece e zamanlı ve artzamanlı inceleme yöntemleri hakkında bilinçli olması de il, aynı zamanda Türkçenin tarihi dönemleri hakkında artzamanlı bilgiye sahip olması da beklenir. Ara tırmacı sadece standart dildeki ve a ızdaki biçimleri tanıdı ı, ama geli menin yönü hakkında bilgi sahibi olmadı ı zaman a ız varyantını, standardın de i mi biçimi olarak görme e iliminde olmaktadır ki bunun sonucunda i aret edilen hatalı açıklamalar ortaya çıkmaktadır.

A ızlarda standart yoluyla yenile melerin olabilece ini elbette göz ardı etmemek gerekir. Özellikle standart dilin etki kanallarının arttı ı günümüzde, do rudan a ızların etkisiyle ortaya çıkmı yeni biçimler görülebilir. Ancak bu, genele yayılan bir durum de ildir. Standart varyantın etkisiyle ortaya çıkmı yeni biçimlerin açıklanması, hem a ız biçimi hem de standart biçim bilindi i için daha kolaydır. Örnek olarak imdiki zamanı *-iye* biçiminde düz ünlülü olan bir a ızda *-yor* biçimine rastlanması, standart Türkçenin etkisini gösterir, ama *-iye* biçiminin standart dildeki bozulmu biçimi oldu unu göstermez (imdiki zaman eklerinin kökeni hakkında bk. Johanson 2009). Benzer biçimde Alanya'nın do usunda yer alan köylerde temel imdiki zaman eki *-Ayörü(r)*, merkez ve kuzeydeki köylerde ise *-Xyörü(r)* biçimindedir. Do uda kalan a ızlarda, belli konu urlarda standart söyleyi e yakın biçimlerin görülmesi standart Türkçenin etkisiyledir (bk. Demir 1999). Ama a ızlardaki pek çok ö enin standart Türkçede do rudan bir kar ılı ı yoktur. Standart dilde kar ılı ı olmayan ö eler "... gibi kullanılmaktadır" ekinde standart biçime gönderme yapılarak açıklanır. Bu yapılırken açıklanan ö enin standart dildeki ile i levce örtü meyebilece i veya standart dildeki de iyi bilinmiyor olabilece i gerçe i de yine göz ardı edilir.

A ız özelliklerini standart dilden hareketle açıklamada yanlı olan nedir? Standart biçimler açıklamalarda neden kaynak olarak kullanılamaz? Bunun cevabı aslında son derece basittir. Standart varyant da di er yerel varyantlar gibi bir a za dayanmaktadır ve kronolojik olarak yerel a ızlarla aynı zaman diliminde var olmaktadır. A ızlar, 20. yüzyılın ürünü olan stanbul merkezli standart dille aynı dil sistemi içinde yer almakla birlikte ondan daha genç de il, onunla aynı ya tadırlar (bk. Demir 2010c). Standart varyantın yazı dili olarak di er a ız bölgelerine yayılması daha önce ba lamı olsa bile, bir konu ma dili olarak kabul görmesi ancak ehirle me yanında ileti im ve ula ım imkânlarının artmasıyla, son otuz yılda mümkün olmu tur. Standart dilin konu ma dili olarak yaygınla masının en etkili aracı televizyondur. Ancak bütün etki kanallarına ve a ızları yok etme çabalarına ra men, stanbul Türkçesinin konu ma dili olarak pek çok a ız bölgesine girmedi ini veya giremedi ini söylemek de yanlı olmayacaktır. Nitekim pek çok bölgede baskın biçim olarak kullanılıyor ve gelecek ku aklara hala aktarılıyor olu ları, a ızların yerel konu ma biçimleri olarak stanbul Türkçesine günümüzde de belli bir üstünlü ü oldu unu açıkça göstermektedir.

A ızlardaki yabancı kelimeler açıklanırken de kar ıla tırma temelinde benzer sorunlar görülür. Yabancı kökenli sözcüklerin açıklanmasında *kaynak dil* > *standart dil* > *a ız* biçiminde bir geli me var sayılır. Bu açıklama tarzı, geleneksel inceleme yöntemlerindeki alı kanlıklar nedeniyle Arapça ve Farsça sözcükler için daha da alı ılımtır. Ancak özellikle Arapça ve Farsça ile yakın komulu olan a ızların bu dillerden kopyalanmış sözcükleri do rudan kaynak dilden almı olma ihtimalleri çok daha yüksektir. En azından ço u zaman geli menin gerçekten stanbul Türkçesi üzerinden oldu unu gösteren bir belge bulunmaz. Sözcüklerin do rudan kaynak dilden alınmaları durumunda da standart biçimden de il de kaynak dilin bir a zından alınmış olmaları daha akla yakındır. Böylesi durumlarda yapılabilecek en iyi ey komuluk ili kisinde olunan kaynak dilin a ızlarındaki duruma bakmaktır. Ama ilgili a ızlar hakkındaki ara tırmaların yetersizli i nedeniyle ço u durumda asıl kayna ı bulma ihtimali dü üktür. Bu durumda da e zamanlı bir incelemenin, sözcü e ara tırılan a ızda kullanıldı ı biçimiyle bakmanın önceli i vardır.

Yabancı kökenli sözcükleri stanbul Türkçesi üzerinden getirme denemesinde, a ızlarda korunmuş asli biçimler, Türkçe sözcüklerde oldu u gibi, yanlış anlaşılmaktadır. Örnek olarak a ızda rastlanacak *heviç* sözcü ü *havuç*'dan getirilebilmektedir. Ancak geli menin böyle oldu unu gösteren bir belge yoktur. Ayrıca *heviç* sözcü ünde standart dildeki artdamaksıla manın izine rastlanmaz. Tersine orijinal biçimde ikinci hecede yer alan öndamak ünlüsünün gerileyici benze me ile kendinden önceki heceyi de öndamaksıla tırdı ı görülür. Benzer biçimde düzle me örne i olarak *hamir/hamur* < *hamur* biçiminde bir açıklama da, a ız biçimleri asıl biçime daha yakın oldu u için yanlış tır.

Benzer sorunlar Batı dillerinden alınan sözcüklerde de görülür. Yabancı dillerden, örne in Fransızcadan alınmış bir kelimenin asli biçimini ilgili a zın tanıyıp tanımadı ı, sözcü ün hangi kanalla a za ula tı ı ço u zaman belirsizdir. Türkçeyle do rudan komuluk ili kisi bulunmayan dillerden alınanlar ba ta olmak üzere Batı dilleri kaynaklı sözcüklerin bir kısmının stanbul Türkçesi üzerinden a ızlara ula ma ihtimali yüksektir, ancak ço u durumda geli me a amalarını gösterecek veriler yetersizdir. Buna kar ılıklı Yunanca sözcüklerin stanbul üzerinden de ilde do rudan kaynak dilden a ızlara ula ma ihtimali daha yüksektir. Bu nedenle a ız ara tırmalarında yabancı sözcüklerle ilgili hüküm verilirken bu ara tırmacıların ortaya çıkabilecek sorunların farkında olması ve de erlendirmesini ona göre yapması gerekir.

Sonuç

Bu yazıda a ız ara tırmalarında yöntem konusunda bir bilinç olu turmak için örnek ve açıklama dengesizli ine i aret edilerek akademik çalı maların örnek yı nlarından de il, incelemeyi ve incelemeyi ispat edecek örneklerden olu ması gerekti i konusu vurgulandı. Daha sonra günümüzdeki dil durumunu anlamının aynı zamanda eski dönemlerdeki dil durumunu anlamak için vazgeçilmez oldu u konusuna i aret edildi. Çalı manın önemli bir kısmı ise a ız ara tırmalarında görülen dil öğelerinin kökenini açıklama konusundaki soruna odaklandı. A ız ara tırmalarının öncelikle e zamanlı yapılması gereken incelemeler oldu u yazıda vurgulandı. Ayrıca yayınlarda sıkça görülen a ız özelliklerini standart dilden hareketle veya standart dildeki kar ılıklarına gönderme ile açıklama denemesinden kaynaklanan sorunlara i aret edildi ve bu açıklama yolunun yanlış lı ı gösterildi.

Makaleyle ortaya konulmaya çalı ılan en önemli sonuç, a ızların kendi içlerinde bir sistem olarak anlaşılmaya ve açıklanmaya çalı ılması gerçektir. Yöntemle ilgili konuların daha da ayrıntılandırılması ve Türk dili incelemelerinin genelinde oldu u gibi a ız ara tırmalarında da görülen yöntem zaafalarının giderilmesi için bir bilinç olu turulması Türk dili ara tırmalarının geli mesi için vazgeçilmez bir husustur.

KAYNAKLAR

- AKAR, Ali (2006), “A ız Ara tırmalarında Yöntem Sorunları”, *Turkish Studies* 1/2, s. 41-53.
- DEMİR, Nurettin (1999), “Alanya A ızlarında İndiki Zaman Ekinin Varyantları”, *İmi Ara tırmalar* 7, s. 57 -64.
- _____ (2007), “A ız Ara tırmalarında Yöntem Sorunu”, *II. Kayseri ve Yöresi Kültür, Sanat ve Edebiyat Bilgi öleni, Bildiriler*, Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayınları, s. 63-72.
- _____ (2009), “A ız Dokümantasyonu Niçin Gereklidir?”, *Türkiye Türkçesi A ızları Çalı tayı Bildirileri*, 25-30 Mart 2008, Ankara: TDK, s. 183-192.
- _____ (2010a), “Yerel Sözvarlı ının Belgelenmesi: Ankara Örne i”, *Türkiye’de ve Dünya’da Sözlük Yazımı ve Ara tırmaları Uluslar Arası Sempozyumu Bildirileri*, İstanbul: Kubbealtı, s. 416-424.
- _____ (2010b), “Yabancı Kelimeler ve Yazım Sorunları, Tarihi Dönemler ve Günümüzdeki Durum Hakkında Gözlemler”, *Türk Dil Kurumu 75. Dil Bayramı*, Ankara: TDK, s. 218-228.
- _____ (2010c), “1923-1938 Arasında Türk Dili”. Cumhuriyet Dönemi Türk Kültürü, Atatürk Dönemi. 1920-1938. Ed. Osman Horata vd. Cilt 2. Ankara: AKM: 871-896.
- _____ (2011), “A ızlar Nerelerde Kullanılır?” 38. *ICANAS, 10-15 Eylül 2007-Ankara/Türkiye. Bildiriler: Dil Bilimi, Dil Bilgisi, Dil E itimi*, Ankara: AKDITYK, s. 2204-2211.
- _____ (2012), *Ankara Örne inde A ızların Belgelenmesi*, TDK, Ankara, [baskıda]
- GÜLSEVİN, Gürer (2010), *Ya ayan ve Tarihi Türkiye Türkçesi A ızları*, İstanbul: Özel Kitaplar.
- ÖÇALAN, Muharrem (2006), "A ız Ara tırmalarında Bili im Teknolojilerinin Kullanılması ve A ız Tezleri için Yenilik Önerileri", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 20/1, s. 169-188.
- JOHANSON, Lars (2009), “Türk Dillerinde Odaksız İndiki Zaman aretleycisi ve Kıbrıs Türkçesinde Eksikli i”, *Bilig* 49, s. 93-100.